

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'De verhooging van den luister des Vaderlands' Gelderland in de Nederlandse historiografie rond 1800

Weststrate, J.A.; Boer, D.E.H. de

Citation

Weststrate, J. A. (2021). 'De verhooging van den luister des Vaderlands': Gelderland in de Nederlandse historiografie rond 1800. In D. E. H. de Boer (Ed.), *Begrensd beeld* (pp. 29-54). Hilversum: Uitgeverij Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3665662>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3665662>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Begrensd beeld

*Identiteit in grensregio's
omstreeks 1800*

REDACTIE JOB WESTSTRATE EN DICK E.H. DE BOER

‘De verhooging van den luister des Vaderlands’

Gelderland in de Nederlandse historiografie rond 1800

Job Weststrate

In september 1796, kort nadat de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën ten grave was gedragen en in haar plaats de Bataafse Republiek was uitgeroepen, verwoordde de edelman en dichter A.C.W. Staring (1767-1840) zijn mening over de rol die zijn moederprovincie Gelderland had gespeeld in de geschiedenis van de Nederlanden:

Het zal den Gelderschen gaan, zo het den Schotten na hunne Vereeniging met de Engelschen gegaan is. Bijzondere omstandigheden hebben de Landprovinciën bij Holland gebracht, maar hadden onze voorouders kans gezien om op zich zelf, als een Deel van het Duitsche Rijk, te blijven staan, dan hadden wij in alle de voordeelen der nabuurschap van Holland gedeeld en geen oorlogen van Holland mēe te dragen gehad, en wij waren vrij wat gelukkiger geweest dan wij het als Leeden der Nederlandsche Republiek konden worden – tenminste zo komt het mij voor, en ik begrijp dat er Holland oneindig meer aan gelegen ligt om met Gelderland vereenigd te zijn om er een Bariere aan te hebben in tijden van oorlog en altoos een goeden vriend, wegens de Rhijnvaart, als er ons aan gelegen ligt om met Holland verbonden te wezen.¹

Staring was een buitengewoon veelzijdig en getalenteerd man.² Hij bezat een kasteel met landgoed, de Wildenborch, in het Kwartier van Zutphen, en was van daaruit tijdens de Napoleontische periode actief op lokaal, provinciaal en nationaal niveau. Tegelijkertijd was hij een van de weinige dichters in de Nederlanden die werkelijk tot de Romantiek gerekend kunnen worden. Hij liet zich voor zijn poëzie nadrukkelijk inspireren door volksverhalen en legendes. In het verlengde daarvan was hij ook een pleitbezorger van de erkenning van het historisch en contemporaine belang van zijn provincie. Gelderland was zijn *patria*, niet de Republiek,

¹ Geciteerd in J.C. Boogman, ‘A.C.W. Staring als mens en als “burger”’, in: J.C. Boogman e.a. (red.), *A.C.W. Staring. Dichter en landman, regionalist en nationalist* (Zutphen 1990), 60. Zie ook Willem Frijhoff, ‘Gelderlandgevoel vroeger en nu’, in: Johannes Stinner en Karl-Heinz Tekath (red.), *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* (Utrecht 2003), 494-504, met name 503-504.

² Over zijn vroege levensloop en scholing, zie de inleiding in M.E. Evers (red.), *De vormingsjaren van A.C.W. Staring. Brieven en documenten betreffende zijn studietijd in Harderwijk en Göttingen, 1784-1789* (Hilversum 1996), 11-66.

of die nu Bataafs was of niet, en ook niet het Koninkrijk der Nederlanden. Enkele van deze karakteristieken vloeiden samen in zijn geschreven werk, en dan met name in de historieliederen van zijn hand. Deze liederen brachten Starings belangstelling voor het leven en de gebruiken van de gewone boeren en landarbeiders in zijn directe omgeving tot uiting, maar ze getuigen ook van zijn liefde voor Gelderland. Staring schuwde het grote woord niet, getuige de strofes uit *Een Geldersch lied*, waarin hij de prijzenswaardige eenvoud en strijd lust van de Geldersman schilderde:

Ik ben uit Geldersch bloed!
 [...]

Op Rossems heldenspoor,
 Zweeft mij, in stralend licht,
 Het beeld der zege voor.
 Ik ben uit Geldersch bloed!
 Oprecht is mijn gemoed,
 Aan eenvoud heb ik lust.
 Met pracht en weeld komt zorg [...]³

Het verbaast dan ook niet dat Staring, als vurige supporter van zijn *patria*, moeite had met de incorporatie van zijn provincie in het in zijn ogen knellende staatsverband van de Bataafse Republiek, en aansluitend het Koninkrijk der Nederlanden. Hem stond een zo zelfstandig mogelijk Gelderland voor ogen. Hardop droomde hij over een terugkeer naar de situatie in vergane eeuwen. Staring was niet zo naïef te veronderstellen dat zo'n zelfstandigheid in het West-Europa van rond 1800 echt te verwezenlijken was. Maar hij bleef wel in poëtische en prozaïsche woorden zijn ideaalbeeld ventileren, namelijk dat van een Gelderland dat met de grootst mogelijke onafhankelijkheid zich politiek en cultureel zou positioneren tussen Holland en het Duitse Keizerrijk, en uiteindelijk zich meer zou oriënteren op Berlijn dan op Den Haag.⁴

De identiteit die Staring op papier voor zijn *patria* schiep, stond niet op zichzelf. Lotte Jensen heeft laten zien hoe in de eerste helft van de negentiende eeuw een keur aan schrijvers van diverse pluimage uiting gaven aan hun voorliefde voor Gelderland.⁵ Zij waren de Gelderse representanten van een cultuurhistorisch regionalisme dat in de negentiende eeuw niet alleen in Nederland maar ook elders in Europa tot bloei kwam. Dit gebeurde juist in een tijd waarin nationale staten op vrijwel alle terreinen van het maatschappelijk leven dominant werden. In die dynamiek moet de bloei ook worden begrepen: de verbreiding en groei van het pro-

3 A.C.W. Staring, *Gedichten*, deel 2 (Zutphen 1820), 81.

4 Frijhoff, 'Gelderlandgevoel', 504.

5 Lotte Jensen, 'Van Staring tot Cremer. De literaire identiteit van Gelderland in de negentiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen Gebr* 105 (2014), 179-197.

Gelderse proza en poëzie waren duidelijk een reactie op het groeiende Nederlandse nationalisme.⁶

Binnen Gelderland was Staring een wegbereider van diverse patria-verheerlijkende genres. In zijn historische geschriften sloot hij aan bij een Gelderse historiografische traditie die in de late middeleeuwen groot was gegroeid en in de zestiende eeuw sterk werd beïnvloed door het humanistische discours.⁷ De geschiedschrijving over Gelderland kende daarna een hoogtepunt met het verschijnen van de *Geldersse Geschiedenissen* van Arend van Slichtenhorst in 1653.⁸ Kort daarvoor was de Vrede van Westfalen getekend, waarin werd bevestigd dat het voormalig hertogdom Gelre definitief staatsrechtelijk tot de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden behoorde. Het werk van Van Slichtenhorst was ruim anderhalve eeuw toonaangevend. Pas aan het begin van de negentiende eeuw, dus nog tijdens het leven van Staring, zouden er weer serieuze overzichtswerken over de geschiedenis van Gelderland verschijnen. In die periode ontwikkelde zich langzaam maar zeker een nieuw discours over de nationale geschiedenis van de Nederlanden, als direct gevolg van de turbulente verwickelingen die elkaar vanaf de jaren 1780 in snel tempo zouden opvolgen. Die jaren stonden in het teken van de strijd tussen patriotten en orangisten, die in de kern draaide om de vraag of de macht in de Republiek zou moeten liggen bij de stadhouder en regenten of bij bredere lagen van de burgerij. De strijd kende een voorlopig hoogtepunt in de neergeslagen patriotse revolutie van 1787.⁹ De omwenteling kwam in 1795 alsnog tijdens de Bataafse Revolutie. Franse troepen vielen de Nederlanden en maakten van de oude Republiek, die werd omgedoopt tot de Bataafse Republiek, *de facto* een vazalstaat van Frankrijk. Tijdens de Bataafse periode werd de zogeheten Staatsregeling ingevoerd, in 1798, de eerste grondwet voor de Nederlanden als eenheidsstaat. Een eenheidsstaat zouden de Nederlanden blijven, ook nadat in 1813 de Fransen werden verdreven. Willem I (zoon van Willem V, de laatste stadhouder van de Republiek) werd uitgeroepen tot koning van het nieuwbakken Koninkrijk der Nederlanden, een status die twee jaar later door het Congres van Wenen werd bekrachtigd.¹⁰

In deze bijdrage wil ik nagaan in welk raamwerk Gelderland werd geplaatst in de geschiedschrijving rond 1800. Ik zal daarbij specifiek ingaan op de manieren waar-

6 Jensen, 'Literaire identiteit', 181-183.

7 Zie over de laatmiddeleeuwse en zestiende-eeuwse Gelderse historiografie de studie van Aart Noordzij, *Gelre. Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen* (Hilversum 2009), met name 235-309 en de literatuur aldaar.

8 Arend van Slichtenhorst, *XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen van 't begin af vervolghd tot aen de afzweeringh des koninx van Spanien, waervan 't eerste deel verhandeld de landbeschrijvingh, getrocken meereendeels uyt de Latynse werken van den heer Job. Isacus Pontanus; doch doorgaens veranderd, verbeterd, ende met meer dan driehonderd nieuwe hoofd-stucken, en andere noodelijke bijvoegsels allesins vergroot* (Arnhem 1653).

9 Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland, 1783-1799* (Nijmegen 2005). Zie ook de bijdrage van Joost Rosendaal in deze bundel.

10 Zie daarover: Jeroen Koch, *Koning Willem I, 1772-1843* (Amsterdam 2013), 215-284.

op de provinciale en nationale geschiedschrijving de Gelderse transitie van onafhankelijk hertogdom met nauwe banden met zijn oostelijke buurvorstendommen naar een ondergeschikte provincie in een groter staatkundig geheel waardeert – de ontwikkeling dus die door Staring zo fel werd afgekeurd. Daar bovenop wil ik nader ingaan op de impact van die geschiedschrijving. In hoeverre heeft de historiografie uit de late achttiende en vroege negentiende eeuw de perceptie van Gelderland als historische en politiek-staatkundige entiteit blijvend vormgegeven?

Gelderland en een nieuwe nationale geschiedenis

Een van de eerste pogingen om een nieuwe geschiedenis van de Nederlanden te schrijven na de totstandkoming van het koninkrijk in 1813 werd ondernomen door Willem Bilderdijk (1756-1831), historicus, taalkundige en dichter, die sinds 1817 aan de Leidse Universiteit onderwijs in de vaderlandse geschiedenis verrichtte. Bilderdijk was op zijn zachtst gezegd een omstreden figuur.¹¹ Tijdens de Napoleonische Periode was hij aanvankelijk naar Pruisen gevlucht, maar na terugkomst in Nederland in 1806 nam hij al snel de taak op zich om de Franse vazalkoning Lodewijk Napoleon Nederlands te leren. Ondanks deze activiteit, die moeilijk te verenigen lijkt met Bilderdijks orangistische stellingname, beschouwde koning Willem I hem als een trouw onderdaan; hij schonk Bilderdijk in 1814 en 1815 zelfs twee keer een aanzienlijk geldbedrag.¹² Als geleerde was Bilderdijk evenzeer omstreden. Met zekere steun van de koning poogde hij verschillende keren een leerstoel in de geschiedenis te bemachtigen, maar daarin slaagde hij niet. Een belangrijke reden daarvoor lijkt te zijn geweest dat hij veel vakgenoten tegen zich in het harnas joeg. Behept met een querulerende persoonlijkheid en gevoed door de frustraties over de herhaalde afwijzingen, raakte Bilderdijk meer en meer betrokken in hoog oplopende controverses met andere geleerden en dichters. Inzet daarvan was vaak zijn reactionaire, nationalistische en zeer sterk orangistische visie op de Nederlandse geschiedenis en de Nederlandse maatschappij meer in het algemeen. De controverses over die ideeën en parallel daaraan het debat over de waardering van Bilderdijk als schrijver en historicus lopen door tot in de eenentwintigste eeuw.¹³

Bilderdijk had het idee om een geschiedenis van de Nederlanden te schrijven al opgevat voor 1795, maar hij kon pas aan zijn *Geschiedenis des Vaderlands* werken vanaf het tweede decennium van de negentiende eeuw. De basis voor zijn studie

11 Zie de biografie over Bilderdijk: Rick Honings en Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk (1756-1831)* (Amsterdam 2013).

12 Honings en Van Zonneveld, *Gefnuikte arend*, 331-360, daar met name 331 (een schenking van 1000 gulden in 1814) en 336 (een schenking van 275 gulden in 1815).

13 Joris van Eynatten, *Hogere sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk (1756-1831)* (Hilversum 1998), 554 e.v.; A.M. Janssen, 'Willem Bilderdijk en de Gelderse Geschiedenis', *Bijdragen en Mededelingen Gebr 97* (2006), 181-210.

vormden de colleges over Nederlandse geschiedenis die hij verzorgde aan de Universiteit van Leiden. Het werk nam tientallen jaren in beslag en werd uiteindelijk pas postuum gepubliceerd, in dertien delen, door zijn redacteur H.W. Tydeman.¹⁴ De *Geschiedenis des Vaderlands* is doordeesemd van de querulante geest van haar auteur. Het chronologisch opgezette historische narratief bevatte tal van klachten over en nauwelijks onderbouwde kritiek op het werk van andere auteurs; persoonlijke wrok en rancune lijken dit te hebben gevoed. Tegelijkertijd sprong het werk van Bilderdijk, die een sterk aanwezige publieke figuur was, in het oog. Juist zijn voortdurende twisten met vakgenoten – en anderen – zorgden ervoor dat het gelezen werd. Het zal niet verbazen dat de waardering van Bilderdijks werk ambigue was: naast lofprijzingen over het initiatief om een omvattende nationale geschiedenis te schrijven, kon Bilderdijk rekenen op pittige kritiek.

Een van de geuite bezwaren tegen de *Geschiedenis des Vaderlands* is dat Bilderdijk de geschiedenis expliciet zag in termen van wit en zwart, goed en kwaad, rechtvaardig en verwerpelijk – het denken in complottheorieën was hem daarbij niet vreemd.¹⁵ Een meer concreet gebrek dat hem ten laste werd gelegd was het sterk Hollando-centrische karakter van het werk. De nadruk lag compleet op het voormalige graafschap Holland, terwijl de overige zes territoria die de Republiek zouden vormen buitengewoon weinig aandacht kregen. Tekenend voor Bilderdijks aanpak is dat hij in de delen 2 tot en met 6, die lopen van de tiende tot en met de zestiende eeuw, de regeerperiodes van de graven van Holland als chronologisch structurerend uitgangspunt gebruikte. Ontwikkelingen in vorstendommen buiten Holland negeerde Bilderdijk grotendeels. Zij kwamen alleen aan de orde wanneer ze relevant werden geacht voor de geschiedenis van Holland. Een zoektocht naar de plek van de Gelderse geschiedenis in de genoemde delen illustreert Bilderdijks werkwijze treffend. Zo komt Gelderland in deel 4 (dat loopt van 1388 tot de dood van Filips de Schone in 1506) slechts een paar keer terloops ter sprake. De ene keer is dat in verband met de huwelijkspolitiek van Albrecht van Beieren, de graaf van Holland. De tweede keer wordt het huis Gelre genoemd in de afstammingslijn van de heren van de kleine maar strategisch gelegen heerlijkheid Arkel, die Bilderdijk alleen maar opvoerde omdat Albrecht in oorlog met hen was.¹⁶ Verderop in deel 4 komt Gelderland hoofdzakelijk naar voren als tegenstander van het Bourgondische Huis aan het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw.

Bijna nergens in de *Geschiedenis des Vaderlands* komen Gelre, zijn hertogen, steden of inwoners als een zelfstandig studieobject aan bod, en in de zeldzame gevallen dat Bilderdijk wel over de Geldersen schrijft, doet hij dat verre van fout-

¹⁴ Willem Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands*, ed. H.W. Tydeman, 13 delen (Amsterdam 1832-1853). Een biografische schets van Tydeman en een korte typering van zijn relatie met Bilderdijk is te vinden in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 2 (Leiden 1912), 1461-1464.

¹⁵ Eynatten, *Hogere sferen*, 587-597.

¹⁶ Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, 18-22.

loos.¹⁷ Zelfs aan de verheffing in 1339 van graaf Reinoud van Gelre tot hertog – een gebeurtenis die de vorst van Gelre tot de hoogste adellijke titeldrager in de Nederlanden maakte, samen met zijn Brabantse evenknie – maakte Bilderdijk weinig woorden vuil. Sterker nog, hij gebruikte de verheffing juist om een verheerlijkende opmerking te maken over graaf Willem I van Holland: ‘Hij verhief eenige Graven tot Hertogen, en daaronder, dien van Gelder. Onze Willem was ook groot genoeg om dit van de hand te wijzen. Zijn macht en aanzien was zoodanig, dat hij, die buiten ‘s Lands den naam had van meester van alle soldaten en Regent van alle Vorsten te zijn, door den tytel daar niets aan winnen kon; en wezendlijke verheffing was er niet meê gemengd’.¹⁸ De badinerende toon van deze passage verraadt de negatieve kijk van Bilderdijk op Gelderland en zijn inwoners. Zij waren in hun geheel en zonder nuancering de vijanden van Holland, en daarmee van de Nederlanden als geheel – een helder voorbeeld van het binaire denken van de auteur.

Slechts op een enkele plek wijdt Bilderdijk meer woorden aan Gelre en ook in die passages komt zijn gepolariseerde opvatting over de Hollands-Gelderse relaties scherp naar voren. Het meest treffende voorbeeld staat in deel V, waarin leven en activiteiten van de Gelderse hertog Karel van Egmond beschreven worden. Zoals bekend manifesteerde Egmond zich in de eerste helft van de zestiende eeuw als de grootste tegenspeler van keizer Karel V in de Nederlanden.¹⁹ Voor Bilderdijk was de strijd tussen Egmond en Habsburg een gevecht tussen een weinig lofelijk Gelders particularisme enerzijds en het centralisme van de Habsburgers dat hij waardeerde als een belangrijke stap in de eenwording van het vaderland anderzijds. Desondanks is de toonzetting van de omschrijving van de eerste schermutselingen tussen de troepen van Egmond en die van de keizer redelijk neutraal. De verslechtering van de Gelders-Habsburgse relaties aan het begin van de jaren dertig van de zestiende eeuw zijn aanleiding om het negatieve oordeel over Gelre alvast aan te zetten. Karel van Egmond had namelijk in 1534 het Verdrag van Gorinchem uit 1528 opgezegd. Volgens de bepalingen van dat verdrag diende hij te accepteren dat Karel V zijn wettige erfgenaam zou zijn, indien hij kinderloos zou sterven. In plaats daarvan koos Egmond de kant van de aartsvijand van Habsburg, de Franse koning Frans I. Op zoek naar een sterke bondgenoot beloofde Karel van Egmond de hertogelijke troon nu juist aan Frans. Bilderdijk beoordeelde deze *renversement des alliances* als ‘trouwlooslijk’ en dat was het vanuit Habsburgs oogpunt ook. Voor Bilderdijk was deze trouweloosheid de directe aanleiding voor de mi-

17 Janssen, ‘Willem Bilderdijk’, 202-203.

18 Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, deel 3, 115.

19 Over Karel van Egmond: Aart Noordzij, *Gelre*, passim, maar vooral 216-222; Idem, ‘Zelfstandigheid en integratie. Gelre, de Nederrijn en de Nederlanden in de zestiende eeuw’, in: Mario Damen en Louis Sicking (red.), *Bourgondië voorbij. De Nederlanden 1250-1650. Liber alumnorum Wim Blockmans* (Hilversum 2010), 43-55. Zie verder Maarten van Driel, ‘Gelre vóór 1543’, in: Frank Keverling Buisman e.a. (red.), *Verdrag en tractaat van Venlo. Herdenkingsbundel 1543-1993* (Hilversum 1993), 83-107; en P.J. Meij, ‘1492-1543’, in: P.J. Meij e.a., *Geschiedenis van Gelderland, 1492-1795* (Zutphen 1975), 13-71.

litaire en diplomatieke gebeurtenissen die zouden volgen: de veldtochten van de Habsburgse troepen in de Oostelijke Nederlanden, de isolatie van Gelre en tenslotte de onderwerping van Gelre aan de keizer in een legertent in Venlo in 1543.²⁰

Ondanks zijn notoire onbetrouwbaarheid was hertog Karel van Egmond volgens Bilderdijk wel een waardig, krijgslustig en ridderlijk tegenstander van Karel V. Egmonds opvolger Willem I, hertog van Kleef, Gulik en Berg, was in Bilderdijks ogen de werkelijk verachtelijke opponent. Zijn omschrijving van de verovering van Gelre in 1543 spreekt boekdelen:

Niets verontwaardigde hem zoo zeer als de invallen en strooperijen van een Vorstjen, als Willem van Gulik, wien hij (wilde hij het slechts ernstig) als met één slag van zijn hand verpletteren kon. Hij had noch de persoonlijke hoedanigheden, noch de betrekkingen, noch den *favor infortunii*, welke Karel van Egmond zoo interessant maakten, en in ‘t welgeplaatste hart van Keizer Karel steeds een zeker ontzag voor hem inboezemden, wien hij ‘t nooit kwalijk afnam dat hij zijn vaderlijk erf tegen hem verdedigde, maar was een zeer onbeteekenend wezen, wien de bloote affiniteit met het Huis van Kleef, in ‘t bezit van dit aloud gebied gebracht had, en die nu, bij gebrek van beter, door de gunst van het Geldersche volk zich in een bezit zag gesteld, ‘t geen hij noch hart noch middel had te bewaren, dan voor zoo verre Marten van Rossum voor hem vechten of liever plonderen wilde, (want van Rossum was slechts partijganger, en geen Generaal) en de Gelderschen zelve hem manschap en wapens verschaften, die hijzelf niet wist te gebruiken noch te bestieren.

Karel van dien kant [*vanuit het hertogdom Gulik*] zijn Nederlandsche Erflanden naderende, nam de stad Duren stormenderhand, ‘t geen hem echter 800 man kostte, en nu gaf zich alles, waar voor hij zich vertoonde, gereedlijk aan hem over. Hertog Willem verloor dan den moed ook in eens, en ‘t gevoel van zijn zwakheid becroop hem. Hij begaf zich in ‘s Keizers leger, en onderwierp zich aan zijn welbehagen, en dit op den 7 September 1543.

Karel gedroeg zich hierin met eene edelmoedigheid zijner waardig; en werd als Hertog van Gelder en Graaf van Zutfen gehuldigd, waar over hij ook den Prins van Oranje tot Stadhouder stelde, en Marten van Rossum ging in zijn dienst over.²¹

Willem wordt neergezet als een zwakkeling en een lafaard, volkomen ongeschikt voor het militaire leiderschap dat hem was toevertrouwd, en bovendien ook nog een buitenlander met een evident gebrek aan trouw aan en banden met Gelre. Het waren de inwoners van Gelre die nog het beste probeerden te maken van hun verdediging. De vreemdeling Willem voegde daar niets aan toe; hij leidde niet eens zelf zijn troepen, maar liet dat over aan de huurling Van Rossum. Die was dan wel Gelders van geboorte, wat Bilderdijk niet vermeldt, maar vooral pragmatisch genoeg om in te zien bij welke vorst de macht werkelijk lag. Het contrast tussen de Kleef-

20 Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, 100-105.

21 Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, deel V, 139-140.

se hertog en keizer Karel V is schrijnend. De hertog is zwak, de keizer is smeteloos: een eerbare, sterke leider, die geheel terecht een tegenstander vermorzelde die toch al geen overtuigende aanspraak op de Gelderse hertogelijke titel kon maken. Bilderdijk verwoordt het niet expliciet, maar uit zijn behandeling van de annexatie van Gelderland en de daaropvolgende integratie van het hertogdom in het Habsburgse goederencomplex komt het beeld naar voren dat hij dit een volkomen logische en onontkoombare ontwikkeling in de geschiedenis van de Nederlanden vindt. Deze opvatting zou in de navolgende eeuwen weerklanken in toonaangevend historisch werk, van dat van Robert Fruin tot de *Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden*.²²

Een prominent criticus van Bilderdijk in de eerste helft van de negentiende eeuw was Barthold Henrik Lulofs (1787-1849), hoogleraar in de Nederlandse taal aan de Rijksuniversiteit Groningen, tot wiens leeropdracht ook de vaderlandse geschiedenis werd gerekend.²³ Hoewel hij voornamelijk letterkundig actief was, schreef Lulofs ook een *Kort overzicht van de geschiedenis der Nederlanden, met name der Noord-Nederlanden, van den vroegsten tot den tegenwoordigen tijd*, dat in 1835 het licht zag. In deze beknopte geschiedenis van Nederland uitte Lulofs in verschillende passages flinke kritiek op de werkwijze en visie van Bilderdijk. Onder meer diens in Lulofs ogen zwakke schrijfstijl moest het ontgelden.²⁴ Lulofs wees er daarnaast op dat het amalgaam van reactionair gedachtengoed en strikt persoonlijke voorkeuren en opvattingen uitmondde in een veel te subjectieve geschiedschrijving.²⁵ Om tegenwicht te bieden tegen het toch invloedrijke werk van Bilderdijk en tot een geografisch gelijkmatiger overzicht van de Nederlandse geschiedenis te komen, besteedde Lulofs in zijn eigen geschiedwerk meer tijd en ruimte aan ontwikkelingen buiten het graafschap *casu quo* de provincie Holland. Zijn bredere notie van het concept vaderlandse geschiedenis was wellicht gevoed door zijn afkomst: Lulofs was een geboren Zutphenaar die na zijn rechtenstudie in Groningen aan-

22 Over Robert Fruin zie verderop in deze bijdrage. A.F. Mellink, 'Het politieke en religieuze leven na 1480. Territoriale afronding der Nederlanden', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* V (1980), 495-505. Op deze opvatting is kritiek gekomen, o.a. van Wil van de Pas, 'Tussen centraal en lokaal gezag. De bestuurlijke organisaties van Gelre in transitie (1543-1581)', in: Idem, *Tussen centraal en lokaal gezag. Bestuurlijke organisatie en financieel beheer in Gelre en Holland tijdens de Habsburgse periode* (Hilversum 1993), 27-56, met name 28-30 en Louis Sicking, 'De Zuiderzee en de territoriale afronding van de Nederlanden', *Holland. Historisch Tijdschrift* 30-3 (1998), 127-141.

23 Over Lulofs en diens retorisch werk en recensies: Jan Noordegraaf, 'Het einde van de retórica', in: H. Duits, *Een wandeling door het vak: opstellen voor Marijke Spies* (Amsterdam 1999), 81-90; K. Korevaart, 'B.H. Lulofs in de Groninger Courant. Een recensent laat zich kennen', in *Literatuur. Tijdschrift over Nederlandse Letterkunde* 6 (1989), 158-165.

24 B.H. Lulofs, *Kort overzicht van de geschiedenis der Nederlanden, met name der Noord-Nederlanden, van den vroegsten tot den tegenwoordigen tijd* (Groningen 1835), VI-VII.

25 '[Ik wil] even min [...] verheelen dat ik mij dikwerf ten uiterste geërgerd heb over de partijdige grofheden, waarmede hij zijn werk heeft opgevuld [...]. De heer Bilderdijk heeft veel meer van de Historie geschreven als een advocaat, die met alle kunst- en vliegwerk, naar de letter van bestaande of schijnbaar bestaande wetten, zekere geliefde stellingen ten gunste van zijn cliënt poogt door te drijven [...]', Lulofs, *Kort overzicht*, VII.

vankelijk naar zijn geboortestad was teruggekeerd om er als substituut-officier bij de rechtbank te werken.²⁶ Hij verklaarde zich 'door voorouderen en geboorte Gelderschman' (en overigens ook door langdurige inwoning en betrekkingen Groninger en Fries)²⁷ en zijn liefde voor Gelderland schemerde ook door in zijn bewondering voor zijn vriend en Kwartiergenoot A.C.W. Staring. Over Starings leven, karakter en werk schreef Lulofs een in 1843 gepubliceerde studie.²⁸

Het onderwerp van de zestiende-eeuwse uiteenzettingen tussen Gelre en Habsburg goot Lulofs vanzelfsprekend in een heel ander idioom dan Bilderdijk:

[...] Hierdoor brak een oorlog tusschen het Huis van Bourgondië of Bourgondië-Oostenrijk en dat van Gelder uit, die met korte tussenpoozen van Bestand of Stilstand van wapenen, wel vijftig jaren geduurd heeft, en waarin zoo wel Karel van Egmond, als de Gelderschen, die hem ondersteunden, zich onsterfelijke lauweren verworven hebben. 't Is toch een heerlijk schouwspel, wanneer een volk met zijn vorst tegen uitheemsche tyrannij manmoedig kampt. Dat nu deed Gelderland, dat deed Karel van Egmond (hoe min schootvrij in andere opzigten altijd van blaam) tegen de overheerschingszucht van Bourgondië!²⁹

Hier ligt dus de nadruk op het volk van Gelre dat met recht opstond tegen 'uitheemschen tyrannij', ook al was zijn eigen leider niet van alle smetten vrij. Het is verleidelijk om in dit statement een verwijzing te lezen naar de Opstand van de Nederlanden tegen de Spaanse Habsburgers later in de zestiende eeuw. De strijd van Gelre zou dan een voorloper zijn van de 'Nederlandse' zaak. Mogelijk verwijst deze passage ook wel naar de Franse overheersing die pas iets meer dan twintig jaar voor het verschijnen van Lulofs boek was geëindigd. Dat was in de jaren na 1815 een zeer dominant motief, in de geschiedschrijving maar ook onder pamflettisten.³⁰ Daarbij moet wel gelijk de kanttekening worden geplaatst dat Lulofs zijn juridische carrière begon in de Franse tijd, onder Frans gezag. Matthijs Lok heeft echter laten zien dat een dergelijke loopbaankeuze eerder regel was dan uitzondering. Ze zegt ook niet noodzakelijkerwijs veel over het gedachtengoed van de personen in kwestie; de loyaliteit van de betreffende personen aan de 'Nederlandse' zaak werd dan ook niet vaak betwijfeld.³¹ Ook Lulofs was klaarblijkelijk van onbesproken gedrag, want al direct in 1815 werd hij in het hoogleraarschap in Groningen bevestigd uit naam van koning Willem I.

26 A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. Deel 11 (Haarlem 1865), 725-727.

27 Lulofs, *Kort overzicht*, XII.

28 B.H. Lulofs, *Gelderlands voortreffelijke dichter, letter- en landbuishoudkundige Mr. A.C.W. Staring van den Wildenborch, in zijn leven, karakter en verdiensten geschetst door zijn Oud-Zutphenschen landsman en vriend*, (Amsterdam 1843).

29 Lulofs, *Kort overzicht*, deel I, 276.

30 Lotte Jensen, *Verzet tegen Napoleon* (Nijmegen 2013).

31 Matthijs Lok, *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse Restauratie (1813-1820)* (Amsterdam 2009). Bert Thissen schetst in de bijdrage aan deze bundel een vergelijkbare situatie voor het voormalig hertogdom Kleef.

Lulofs vervolgt zijn relaas over de Gelders-Habsburgse verhoudingen met een zeer korte beschrijving van de neergang van Karel van Egmond, en diens groeiende impopulariteit bij de inwoners van Gelre, die uiteindelijk nog tijdens Karels leven de voorkeur geven aan Willem van Kleef als toekomstig landsheer. De confrontatie tussen Willem van Kleef en Karel V komt vervolgens uitgebreider ter sprake:

Na zijn [Karel van Egmonds] dood poogde de gemelde Willem van Kleve, met hulp van Frankrijk, dat ook hertog Karel steeds aangemoedigd en ondersteund had, zich als Heer van Gelderland nog een tijd lang tegen Keizer Karel V staande te houden. Wat vermogt hij echter tegen dien Kolossus, aan wien thans al de overige Nederlanden onderworpen waren? In 1543 deed hij plegtig van zijne waardigheid afstand; de Staten van Gelderland werden uit den eed, aan hem gedaan, ontslagen, en bij het Verdrag van Venlo van den twaalfden september des gemelden jaars, (op den Rijksdag te Spiers [in 1544] vervolgens bevestigd) zag Keizer Karel V zich als wettig Hertog van Gelder en Graaf van Zutphen aangenomen. De hertog van Lotharingen, zusters zoon van den overleden Karel, die insgelijks eenige aanspraak op Gelderland gemaakt had, was ook door hem tot rede gebragt.

Gelderland was het laatste der Nederlandsche gewesten, dat voor den scepter van Karel V den fieren nek boog. Alle Nederlanden erkenden nu één en denzelfden heer.³²

De verschillen tussen Bilderdijk en Lulofs springen in het oog. Bilderdijk was de man van de extreme stellingname, in zekere zin een spiegelbeeld van de dichter Staring, met dien verstande dat Staring zijn romantische liefde voor het Gelders vaderland nooit in een geleerd geschiedkundig werk heeft vervat. Lulofs was veel meer de man van de nuance, die niet op de eerste plaats geïnteresseerd was in het voeren van ruwe polemieken met vakgenoten. Ook was hij veel beter geïnformeerd dan Bilderdijk. In bovenstaande passage ziet hij af van een al te duidelijke stellingname voor of tegen Habsburg en plaatst hij tegelijkertijd met een paar stroken (het bondgenootschap met Frankrijk, de Vrede van Spiers, de vermelding van de Lotharingse pretendent) het Gelders-Habsburgse conflict in de bredere context van het politieke machtsspel in West-Europa en het Duitse Rijk.

Maar ondanks hun zeer verscheiden invalshoek en hun verschil in waardering van de strijd van de hertogen en het volk van Gelre tegen Karel V hanteerden beide auteurs wel impliciet hetzelfde raamwerk voor hun interpretatie van de geschiedenis van de Nederlanden, namelijk dat van de nationale staat, om precies te zijn dat van het Koninkrijk der Nederlanden. Daarmee traptten zowel Bilderdijk als Lulofs in een teleologische val. Ze redeneerden toe naar het ontstaan van de Republiek en daarmee naar het Koninkrijk van na 1815. Binnen zo'n perspectief was de Habsburgse verovering van Gelre een afronding, een laatste stap in het proces van completering van de Nederlanden. Gelre werd behandeld als een evident onderdeel van

32 Lulofs, *Kort overzicht*, 278-279.

de Nederlanden, dat ondanks zijn aanvankelijke onafhankelijkheid vroeger of later wel op moest gaan in een groter Nederlands staatsverband, een idee dat halverwege de zestiende eeuw natuurlijk verre van vanzelfsprekend was. Alternatieve routes, zoals bijvoorbeeld de vorming van een staat die zou voortvloeien uit de dynastieke banden die Gelre met de hertogdommen Kleef, Gulik en Berg onderhield, werden door Lulofs noch Bilderdijk in overweging genomen.

Deze anachronistische en teleologische visie op de Nederlandse geschiedenis voerde de boventoon in het begin van de negentiende eeuw. Al tijdens de Franse tijd werd dit nationale geschiedbeeld stevig in de steigers gezet, vaak rond de thematiek van de Nederlandse Opstand, waarin men kritiek op de Franse overheersers bedekt kon uitspreken. Zeer sprekend voorbeeld van de constructie van een Nederlandse nationaliteit is het beroemde gedicht ‘De Hollandsche natie’ van Jan Frederik Helmers uit 1812. Selectief puttend uit allerhande heroïsche hoogtepunten uit de Nederlandse, meest Hollandse, geschiedenis, schetst Helmers een ‘Hollandsche’ natie waartoe bijvoorbeeld ook Groningers, Friezen en Geldersen behoren:³³

De Vriesen, waardig ‘t bloed, waaruit zij zijn gesproten,
Aan wie de Vrijheid, met de melk, is ingegoten,
En ‘t fier Sicambriesch volk van ‘t boschrijk Gelderland,
Zijn waard’ den Batavier als loten van één plant.³⁴

Nog lang daarna zou het nationale, op Holland georiënteerde paradigma de boventoon blijven voeren, bijvoorbeeld in het werk van Robert Fruin (1823-1899). Fruin bezette de eerste aparte leerstoel voor vaderlandse geschiedenis in Nederland, aan de Universiteit Leiden, en wordt in het algemeen beschouwd als de eerste professionele historicus van Nederland, als ‘vader van de vaderlandse historiographie’.³⁵ Hoofdtthema van zijn werk was de Nederlandse Opstand tegen de Spaanse Habsburgers, dat hij vooral uitdiepte in *Het voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog* (1859), *Tien jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog, 1588-1598* (1857-1858) en een groot aantal detailstudies dat postuum werd uitgegeven in de *Verspreide geschriften*.³⁶ In al deze werken verscheen Gelderland vooral als militaire frontier tijdens verschillende fases van de oorlogvoering en, uiteindelijk, als vanzelfsprekend onderdeel van de Nederlanden. Zijn oordeel over de strijd van Karel van Egmond tegen de Habsburgers laat niets aan duidelijkheid te wensen over:

33 Zie Lotte Jensen, *Verzet tegen Napoleon* (Nijmegen 2013), 116-117.

34 J.F. Helmers, *De Hollandsche Natie in zes zangen*, ed. Lotte Jensen (Nijmegen 2009), 118.

35 Henk te Velde en Herman Paul (red.), *Het vaderlandse verleden: Robert Fruin en de Nederlandse geschiedenis* (Amsterdam 2010).

36 Herman Paul, “De Hollandsche meester der streng-analytischen methode”: Robert Fruin als vader van de Nederlandse geschiedwetenschap’, in: Te Velde en Paul, *Het vaderlandse verleden*, 221-248.

Hoe lofwaardig de op zichzelf de strijd voor de onafhankelijkheid van Gelderland en voor het goed recht van den hertog zijn mag, wij hebben voor de strijders geen sympathie. Hun overwinning zou een ongeluk zijn geweest voor al de Nederlanden en niet het minst voor Gelderland zelf [...]. De tegenstand van den Gelderschen hertog was een verzet tegen de loop der geschiedenis, tegen de richting van Neerlands toekomst.³⁷

Het Gelders perspectief: regionale geschiedenis tot het begin van de negentiende eeuw

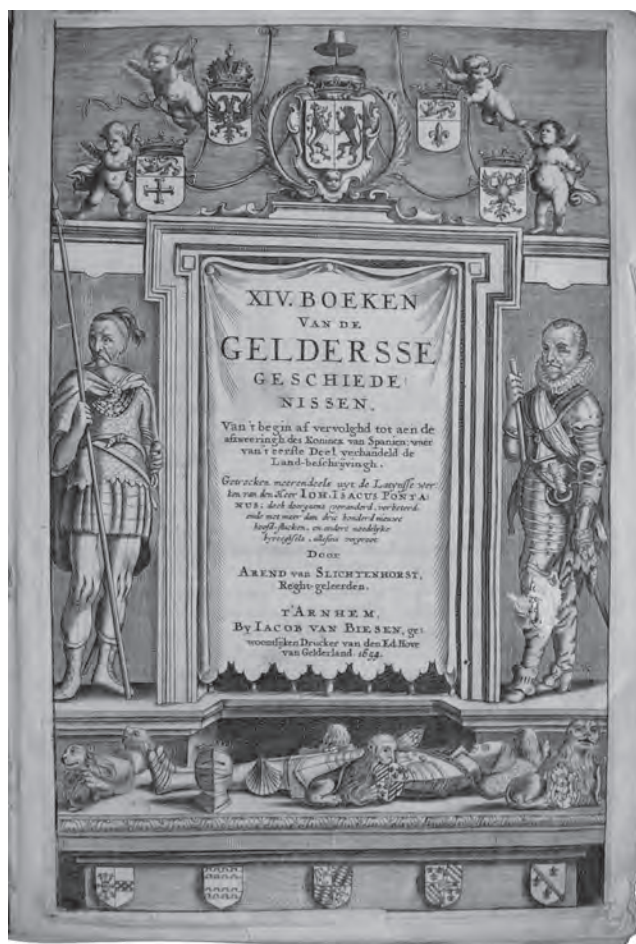
De perifere rol die het middeleeuwse en zestiende-eeuwse Gelre kreeg toebeëld in de (vroeg-)negentiende-eeuwse nationale geschiedschrijving vroeg om een reactie uit de provincie zelf en die bleef ook niet uit. In de jaren rond 1800 stond een nieuwe generatie aan geschiedkundigen op, die weliswaar niet groot in getal was, maar wel heel actief in het ontsluiten van de Gelderse geschiedenis door middel van extensieve bronnenpublicaties en deelstudies. Haar belangrijkste vertegenwoordiger was Isaac Anne Nijhoff. Hij was een van de eersten die het werk van Bilderdijk kritisch tegen het licht hielden, toen hij door Bilderdijks redacteur Tydeman werd gevraagd om commentaar te leveren op de conceptversies van de eerste hoofdstukken van de *Geschiedenis des Vaderlands*. De toon van zijn commentaar was bescheiden, maar de inhoud zeer beslist. Volgens Nijhoff hield Bilderdijk zich niet zozeer bezig met het Nederlandse verleden, maar louter en alleen met het Hollandse deel ervan. Andere landsdelen, waaronder Gelderland, noemde hij slechts in het voorbijgaan en dat was in Nijhoffs oordeel niet voldoende. Bovendien, zo betoogde hij, baseerde Bilderdijk zich voor het weinige dat hij over Gelderland schreef op slechts twee auteurs, namelijk Pontanus en Arend van Slichtenhorst, geschiedkundigen uit de zeventiende eeuw, van wie de opvattingen langzamerhand deels achterhaald waren.³⁸ Dit laatstgenoemde verwijt van Nijhoff is interessant, omdat de direct aan elkaar gerelateerde werken van Pontanus (*Historia Gelrica*, 1639) en Van Slichtenhorst (*Geldersse Geschiedenissen*, 1653) tot diep in de negentiende eeuw een bijna onaantastbare status hadden, wanneer het om de geschiedenis van de provincie ging.³⁹ Ook Robert

37 Fruin schreef zijn oordeel in een recensie over I.A. Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, door onuitgegeven oorkonden opgehelderd*, deel V-1 (Arnhem 1859), in *De Gids* (1859), hier geciteerd uit P.J. Blok, P.L. Muller en S. Muller Fz. (red.), *Robert Fruin's verspreide geschriften*, deel VII (Den Haag 1903), 247-252, met name 249-250.

38 Janssen, 'Bilderdijk', 205 e.v.

39 Op lokaal niveau waren er nog enkele gezaghebbende werken verschenen in de zeventiende en achttiende eeuw, en dan met name op het gebied van de geschiedenis van Nijmegen. Het belangrijkste daarvan was Johannes Smetius, *Oppidum Batavorum, seu Noviomagum* (Nijmegen 1644). Een moderne vertaling van dit werk verscheen als *Nijmegen. De stad der Bataven*, A.A.R. Bastiaansen, S. Langereis, en L.G.J.M. Nellissen eds. (Nijmegen 1999). Dit geschiedwerk werd aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw van een vervolg voorzien door Smetius' achter-achterkleinzoon Johannes in de Betouw, in diens *Chronijk van*

Afb. 1 Het titelblad van de *XIV boeken van de Gelderse geschiedenissen* (Arnhem 1653) van Van Slichtenhorst verbeeldt de regionale Gelderse identiteit in de vorm van Gaius Julius Civilis, leider van de Bataafse Opstand tegen de Romeinen in 69 n.C. (aan de linkerkzijde), in het grafmonument voor Karel van Egmond aan de onderzijde en in de dynastieke en lokaal-stedelijke wapenschilden. De Republiek is vertegenwoordigd in de persoon van Willem van Oranje aan de rechterzijde. (Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-1992-202).

Fruin maakte nog uitgebreid gebruik van het werk van Van Slichtenhorst.

De *Historia* van Pontanus was een officiële geschiedenis van Gelderland, geschreven in opdracht van de Staten van Gelderland. De opdracht daarvoor was al in 1597 uitgegaan aan Paulus Merula. Die verzamelde gedurende een aantal decennia materiaal voor dit geschiedwerk, maar overleed voordat hij het kon voltooiën in 1607. Na diens dood werd het werk kort voortgezet door Johannes Luntius, alvorens in 1621 Johannes Pontanus werd aangesteld het materiaal van Merula en Luntius verder uit te werken tot een definitieve geschiedenis van Gelderland. Pontanus rondde de opdracht af in 1639, toen de oorlog tussen de Spaanse Habsbur-

de stad der Batavieren ... door Johannes Smetius, vervolgd tot den jaare MDCCLXXXV (Nijmegen 1785) en *Vervolg der kronijk van Nijmegen tot den jare 1818* (Nijmegen 1818).

gers en de Republiek zijn einde naderde. Het werk van Pontanus was omvangrijk en bood een tot dan toe ongekend overzicht over de geschiedenis van Gelre, maar was in het Latijn gesteld en dus alleen toegankelijk voor een geleerd publiek. Daarom besloten de Staten van Gelre kort na het verschijnen ervan het werk te laten vertalen, door Arend van Slichtenhorst, een voormalig leerling van Pontanus.⁴⁰ De *Geldersse Geschiedenissen* verscheen vijf jaar nadat de Vrede van Westfalen was getekend, na een moeizaam publicatietraject waarin Slichtenhorst in conflict kwam met zijn opdrachtgevers, de Staten van Gelre.⁴¹

Pontanus en Van Slichtenhorst bouwden voort op een kleine traditie van humanistische historiografie over het hertogdom Gelre, die in de eerste helft van de zestiende eeuw tot bloei was gekomen. Zij had Gerard Geldenhower als belangrijkste vertegenwoordiger, maar hij was niet de enige: ook minder bekende Gelderse auteurs als Konrad von Achterveld en Henricus Aquilius mengden zich in het humanistisch vertoog over de geschiedenis van Gelre. Belangrijk kenmerk van deze humanistische werken was dat zij Gelre voorstelden als het vaderland voor het gehele volk van Gelre. Anders dan in de middeleeuwse geschiedschrijving stond niet meer de dynastie centraal, maar juist volk (*gens*) en vaderland (*patria*). Veel nadruk lag daarbij op de Germaanse herkomst van de Geldersen; als ware humanisten kamden Geldenhower en zijn navolgers daarvoor het werk van Tacitus en andere Romeinse auteurs uit. Een van de belangrijkste debatten waaraan Geldenhower deelnam, was die rond de vestigingsplaats van de stam der *Batavi*. De Bataven werden voorgesteld als de moedige voorvaderen van de inwoners van de Nederlanden. Het hete hangijzer was hun eerste vestigingsplaats: was dat in het Gelders rivierengebied, of in de rivierenmond in het zuiden van het latere graafschap Holland? Geldenhower stelde dat de Bataven zich aanvankelijk in de omgeving van zijn geboorteplaats Nijmegen hadden gevestigd. Van daaruit hadden zij hun leefgebied verder uitgebreid langs de Waal en Rijn tot aan de Noordzeekust. Dit idee werd door een aantal geleerden uit Holland bestreden, met name Erasmus en Aurelius. Volgens hen vestigden de Bataven zich direct in het mondingsgebied van de grote rivieren aan de kust.⁴²

De Bataven-discussie ging eigenlijk niet zozeer over de exclusiviteit van de herkomst van het Gelderse volk, Geldenhower had zelf immers al aangegeven dat de Bataven zich over het gehele rivierengebied hadden verspreid, maar meer over het aandeel dat Gelderland had in de vroegste fase van de ‘Nederlandse’ geschiedenis. Desondanks was voor Geldenhower het Gelderse perspectief buitengewoon

40 Zie Raingard Esser, *The Politics of Memory: the writing of partition in the seventeenth-century Low Countries* (Leiden 2012); Ute Heinen-von Borries, ‘Het Gelderlandgevoel in historieliederen en geschiedschrijving, zestiende en zeventiende eeuw’, in: J. Stinner en K.H. Tekath, *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* (Utrecht 2003), 482-493.

41 Heinen-von Borries, ‘Het Gelderlandgevoel’, 491-493.

42 Istvan Bészcy, ‘Drie humanisten en een mythe : de betekenis van Erasmus, Aurelius en Geldenhower voor de Bataafse kwestie’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 109 (1996), 467-484.

belangrijk. Zo refereerde hij geregeld expliciet aan zijn moederstad Nijmegen en aan het hertogdom Gelre als zijn *patria*. En hoewel Geldenhouwer zich volkomen bewust was van de verschillen die er bestonden in rechten, geschiedenis, gewoontes en bevolking van de Gelderse kwartieren, schiep hij in zijn werk toch een gemeenschappelijke identiteit voor alle Geldernaren, op zijn minst als intellectuele constructie op papier. Dat deed hij door behalve de Bataven ook de Germaanse stam van de Sicambers aan als mede-stamvaders van het volk van Gelre. Hun karakteristieke en deugdzame trekken – moed, dapperheid, krijgslust en drang naar onafhankelijkheid – waren onverkort op het gehele Gelderse volk overgegaan. Dit stereotype leefde bijna twee eeuwen voort, in ieder geval als retorisch middel; in Helmers' *Hollandsche Natie* bijvoorbeeld wordt het 'fier Sicambriesch volk van 't boschrijk Gelderland' nog zonder terughoudendheid opgevoerd.⁴³ Gelderland was voor de Gelderse humanisten onderdeel van *Germania*, wat op de eerste plaats een intellectuele constructie was die verwees naar de wereld van de Germaanssprekende volkeren, als tegenhanger van de romaans-talige wereld. Tegelijkertijd brachten ze de 'Germaanse' achtergrond van de Geldersen in verband met de formele latere formele connecties van het hertogdom Gelre en de rijksstad Nijmegen met het Duitse Keizerrijk.⁴⁴

Pontanus en Slichtenhorst hadden deze humanistische traditie geabsorbeerd, maar daar ook eigen observaties aan toegevoegd. Tevens presenteerden ze hun lezerspubliek een uitgebreide kroniek van de Gelderse geschiedenis van de Romeinse tijd tot 1578. De Gelderse Oorlogen uit de eerste helft van de zestiende eeuw kwamen daarbij uitgebreid aan de orde. In het licht van dit artikel is het interessant te zien dat beide auteurs geen oordeel uitspraken over de incorporatie van Gelderland in de Habsburgse landen, in negatieve noch in positieve zin. De veldslagen en belegeringen beschreven zij vrij zakelijk. Hetzelfde geldt voor de kwestie van de rechtsaanspraken op de Gelderse hertogelijke titel door Willem van Kleef enerzijds en Karel V anderzijds: de toon is neutraal en Pontanus noch Van Slichtenhorst laat een duidelijke voorkeur voor een van beide kandidaten doorschemeren. Een alternatief voor de Habsburgse heerschappij wordt nergens besproken en het verlies van de Gelderse onafhankelijkheid niet uitgesproken betreurd.

Het Gelderse perspectief kwam bij beiden vooral tot uiting in de toegevoegde landsbeschrijvingen. Met name de beschrijving door Van Slichtenhorst, die onder de titel 'Toneel des Lands van Gelder' een heel aparte sectie van de *Geldersse Geschiedenissen* uitmaakte, had een heel eigen en origineel karakter, 'een mengeling van zakelijke informatie, uitbundige lof voor het vaderland, verbonden met afkeurende opmerkingen. En dit – naast steken richting Duitsland – vooral over

43 J.F. Helmers, *De Hollandsche natie*, ed. Lotte Jensen (Nijmegen 2009), 118.

44 Aart Noordzij, 'Against Burgundy. The appeal of Germany in the Duchy of Guelders', in: Robert Stein en Judith Pollmann (red.), *Networks, regions and nations. Shaping Identities in the Low Countries, 1300-1650* (Leiden 2010), 111-130, met name 125-128.

de buurprovincie Holland'.⁴⁵ De min of meer objectieve zakelijke informatie betrof de beschrijving van het landschap en de landsgrenzen.⁴⁶ Daarnaast bracht Van Slichtenhorst inderdaad allerlei argumenten in het geweer, uit verleden en heden, uit de humanistische traditie, en uit eigen observatie en overtuiging, om de uniciteit en superioriteit van de Geldersen ten opzichte van hun Hollandse en 'Duytsche' burens in de verf te zetten. In die zin verwoordde de *Geldersse Geschiedenissen* en dan meer bepaald het 'Toneel des Lands van Gelder' duidelijk dat de provincie een helder te onderscheiden eigen identiteit had.⁴⁷ Alleen in taalkundige zaken speelden landsgrenzen een minder grote rol. Voor Van Slichtenhorst was de 'Nederlantsche taele' onderdeel van een meer omvattende Duitse moedertaal die vanaf de Hollandse kustgebieden tot diep in het Duitse Rijk land werd gesproken. Deze talen verschilden, alle plaatselijke en gewestelijke eigenaardigheden ten spijt, niet wezenlijk van elkaar.⁴⁸

De nadruk op de eigenheid van Gelderland kwam natuurlijk direct voort uit de opdracht tot het schrijven van een specifieke provinciale geschiedenis. Maar hoe fanatiek Van Slichtenhorst de Hollandse burens ook door het slijk haalde, hij twijfelde er geen moment aan dat Gelderland en Holland samen deel uitmaakte van één staatkundige eenheid: de Republiek. De historische banden met het Duitse Rijk werden vermeld om het illustere verleden en de status van het oude hertogdom te benoemen, maar ze hadden voor de zeventiende-eeuwse auteurs geen actuele waarde meer. Daarin verschilden zij duidelijk van hun humanistische voorgangers van een eeuw eerder, waarvan de meesten immers nog schreven in een tijd dat Gelre nog zelfstandig was. Gelderland was een integraal onderdeel geworden van de Nederlanden, meer specifiek een grensregio met een vitale rol als verdedigingslinie voor de Republiek. Dit komt onversneden naar voren in de kleine lofdichtjes over de belangrijkste Gelderse steden waarmee Van Slichtenhorst het 'Toneel des Lands van Gelder' afsloot. Arnhem was 'Een heck van 't Roomsche Rijk, en deur der Nederlanden' en over Nijmegen dichtte hij:

Is Gelderlandt het hoofd der seven Nederlanden,
En ick [Nijmegen] sijn Opper-hoofd en stadt der Bataviers,
Een bolwerck en een heck tot aen de Wester stranden
Wat stad van honderden verdient soo veel lauriers?⁴⁹

45 Heinen-von Borries, 'Gelderlandgevoel', 491.

46 Wel weigerde Van Slichtenhorst het verlies van het Kwartier van Roermond aan de Spanjaarden als een permanente stand van zaken te accepteren; in het gehele werk verschijnt het kwartier gewoon als onderdeel van Gelderland; zie met name Slichtenhorst, *Geldersse Geschiedenissen*, 59-63. Vgl. Raingard Esser, *The Politics of Memory: the writing of partition in the seventeenth-century Low Countries* (Leiden 2012), 262 en Job Weststrate, 'From principality into province. The historiography of the Guelders-Lower Rhine region from the 15th to 17th centuries', in: D.E.H. de Boer en L. Adão de Fonseca (red.), *Historiography and the Shaping of Regional Identity in Europe. Regions in Clio's Looking Glass*, Early European Research 16 (Turnhout 2020), 145-164.

47 Esser, *Politics of Memory*, 288.

48 Slichtenhorst, *Geldersse Geschiedenissen*, 23.

49 Slichtenhorst, *Geldersse Geschiedenissen*, 114 (Nijmegen) en 116 (Arnhem).

Het Gelders perspectief: regionale geschiedenis aan het begin van de negentiende eeuw

De erfenis van de zeventiende-eeuwse historiografie was het startpunt voor een aantal regionale geschiedschrijvers aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Het belangrijkste pionierswerk werd verricht door Willem Anne van Spaen, heer van Hardenstein (1750-1817).⁵⁰ Van Spaen stamde uit een adellijk geslacht met bezittingen aan beide zijden van de Gelders-Kleefse grens. Hij had in de late achttiende eeuw carrière gemaakt in het bestuursapparaat van de provincie Gelderland en van de Republiek: tussen 1774 en 1793 werd hij verscheidene keren verkozen als Gelders afgevaardigde naar de Staten-Generaal. Bij het uitbreken van de Bataafse Revolutie in 1795 zag hij zich genoodzaakt om te vluchten naar het hertogdom Kleef. Daar bezat zijn familie net over de grens, vlak bij de stad Kleef, het landgoed en slot Bellevue. Zijn jaren van ballingschap vulde hij met wetenschappelijk werk – al tijdens zijn bestuurlijke en politieke loopbaan had hij de genealogie van het geslacht van Spaen al bestudeerd, inclusief de verschillende vertakkingen in Gelre en Kleef en de geschiedenis van hun goederenverwerving. Het gedwongen verblijf op Bellevue gaf hem de kans om dit werk voort te zetten en uit te breiden. Hij bezocht daarvoor verschillende archieven van Rijnsteden en -stadjes in Kleef en Gulik en besteedde veel tijd aan de studie van middeleeuwse charters en oorkonden in Keulen. Tijdens dit werk verschoof zijn aandacht geleidelijk van de genealogie van adellijke geslachten en vorstelijke dynastieën – die hij beschouwde als de ruggengraat van de Gelderse geschiedenis tot in zijn eigen tijd – tot de geschiedenis van het Land van Gelre en al zijn inwoners.

Van Spaen hanteerde daarbij een kritische methode. Hij was er volledig van overtuigd dat ware geschiedschrijving alleen kon worden gebaseerd op de grondige studie van historische documenten waarvan de deugdelijkheid en echtheid goed was vast te stellen, zoals charters, registers en resoluties. Een sterke aversie had hij daarentegen tegen wat hij de 'fabricaties' en verzinsels van vroegere geschiedschrijvers noemde. Van de twee grote oorsprongsmythes van de huizen Gelre en Kleef – het verhaal van de Gelderse draak en de Zwaanriddersage – liet hij geen spaan heel. Dat waren niets dan sprookjes, volkomen waardeloos voor werkelijke geschiedschrijving. Van Spaen beschouwde het als zijn taak om helderheid te scheppen in al deze 'donkere en questieuze zaken' en een geschiedverhaal te componeren dat was geworteld in niets dan 'onomstotelijk historisch bewijs'. Andere historici zouden daar dan op voort kunnen bouwen. Het hoeft geen betoeg dat Van Spaen een van

⁵⁰ Over Van Spaen: A.E.M. Janssen, 'Willem Anne van Spaen, 1750-1817. Adellijk genealoog, Geschiedvorser en Eerste president van de Hoge Raad van Adel', in: Jan Kuys e.a. (red.), *Biografisch Woordenboek Gelderland, deel 5, Bekende en onbekende mannen en vrouwen uit de Gelderse geschiedenis* (Hilversum 2006) 121-125. Zie ook de bijdrage van Bert Thissen in deze bundel.

de grootste tegenstanders was van Bilderdijk, wiens werk hij vanaf het allereerste begin zeer kritisch beoordeelde.

Wat leverden Van Spaens inspanningen op voor de Gelderse geschiedschrijving? Hij publiceerde enkele werken over Gelderland. Tussen 1801 en 1805 verscheen een vierdelige *Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland*.⁵¹ Een decennium later, in 1814, verscheen het eerste deel van zijn *Historie van Gelre*. Dit had zijn magnum opus moeten worden, maar Van Spaen overleed voordat hij het werk kon voltooien, in 1817. In het voorwoord van het eerste deel maakte hij echter al wel zijn intenties en zijn perspectief op de Gelderse geschiedenis duidelijk. Hij wilde een geschiedenis van Gelre schrijven, in twee delen, eindigend in het jaar 1543, het jaar waarin, met de incorporatie van Gelre de territoriale bezittingen van het Habsburgse huis, de ‘eigenlijke Historie van ons Vaderland [het hertogdom Gelre] ophoudt’.⁵² Hoewel hij zitting had genomen in de Staten-Generaal, beschouwde Van Spaen dus heel expliciet Gelre als zijn vaderland, niet de Republiek en al helemaal niet de Bataafse Republiek. Een oordeel over de Habsburgse verovering sprak hij in dit voorwoord niet uit, maar uit zijn periodisering spreekt een impliciete veroordeling; duidelijk is dat hij de gebeurtenissen rond 1543 met minder enthousiasme begroette dan Bilderdijk. De lading van het jaar 1543 was voor Van Spaen ook veel groter. In zekere zin beschouwde Bilderdijk het als een kleine tussenstop op weg naar het einddoel: de Republiek. Van Spaen maakt er een harde cesuur van, het betreuenswaardige einde van een glorieertijd. Laatstgenoemde opvatting bleek invloedrijk. In veel publicaties uit de twee eeuwen na het verschijnen van de *Historie van Gelre* wordt 1543 beschouwd als het belangrijkste keerpunt in de Gelderse geschiedenis van de pre-industriële tijd.⁵³

Een belangrijke bron van inspiratie voor Van Spaen waren de bronnenpublicaties die werden uitgegeven door zijn tijdgenoot Pieter Bondam (1727-1800), achtereenvolgens hoogleraar in de rechten aan de Universiteit van Harderwijk en Utrecht.⁵⁴ In 1770 werd hij door de Staten van Gelderland benoemd als officiële geschiedschrijver van het gewest. Een ware geschiedschrijver was Bondam echter niet, wel een bronnenvorser. Als hoogleraar liet hij een aantal series van edities van mid-

51 W.A. van Spaen, *Oordeelkundige inleiding tot de historie van Gelderland*, 4 delen (Utrecht 1801-1805).

52 W.A. van Spaen, *Historie van Gelderland* (Utrecht 1814), xii; zie ook Janssen, ‘Willem Anne van Spaen’, 123.

53 Bijvoorbeeld in Johannes Stinner, Karl-Heinz Tekath e.a. (red.), *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* (Utrecht 2003), 282-287, of Keverling Buisman (red.), *Verdrag en tractaat van Venlo*. Een gedeeltelijke uitzondering vormt de geschiedenis van Gelderland door W.J. Alberts en anderen, waarvan het eerste deel eindigt in 1492. In het tweede deel wordt 1543 als politiek omslagpunt wel benoemd, maar in de bijdragen over kerk- en cultuurgeschiedenis veel minder sterk aangezet; W.J. Alberts, *De Geschiedenis van Gelderland tot 1492* (2^e druk, Zutphen 1978 – oorspr. 1966) en Meij e.a., *Geschiedenis van Gelderland, 1492-1795*.

54 De levensloop van Pieter Bondam staat kort beschreven in A.W.F.M. van de Sande, ‘Bondam, Pieter’, in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, URL: <http://resources.huylgens.knaw.nl/bwn1780-1830/lemmata/data/Bondam,Pieter> [12/11/2013].

deleeuwse bronnen uit de Noordelijke Nederlanden het levenslicht zien. In zijn hoedanigheid van Gelders geschiedschrijver werkte hij aan een charterboek van de graven van Gelderland.⁵⁵ Tot een studie op basis van het verzamelde materiaal kwam het overigens niet. Bondam streefde volledigheid na: zijn plan was om alle charters te publiceren die de graven en hertogen van Gelre hadden uitgegeven tot, ook hier, 1543. En ook in dit geval was het de voortijdige dood van de auteur c.q. redacteur die een voltooiing in de weg stond. Het vierde en laatste deel van het charterboek eindigt bij het jaar 1286.

Het werk van Van Spaen en Bondam kan worden gezien als een eerste fase in de modernisering en professionalisering van het historisch métier in Gelderland, een ontwikkeling die ook elders in Europa in gang was gezet. Zij behoorden tot degenen die de weg bereidden voor de methode van de historische bronnenkritiek die een generatie later verder zou worden opgetuigd door Ranke en diens navolgers.⁵⁶ De systematische publicatie van bestuurlijke geschreven bronnen uit Gelderland was een eerste stap in de richting van een meer kritische historische benadering, ook al bestond het gehanteerde systeem vooralsnog uit niet veel meer dan een chronologische schikking van die bronnen. De nadruk op de 'onomstotelijke' bewijskracht van geschreven bronnen voortkomend uit de bestuurlijke en juridische instituties van het middeleeuwse en zestiende-eeuwse Gelre gaat ook in die richting. Net als Van Spaen moest ook Pieter Bondam niets hebben van het pseudo-mythische oorsprongsverhaal van Gelre, waarin de broers Wichard en Leopold de draak versloegen die het land onveilig maakte en zo de basis legden voor het latere graafschap. Meer in het algemeen stonden deze mannen sceptisch tegenover een geschiedenis die niet was geschreven op grond van wat Bondam als 'egte bronnen' omschreef.⁵⁷

Van Spaens en Bondams activiteit werd op imponerende wijze voortgezet en uitgebreid door Isaac Anne Nijhoff, wiens kritiek op het werk van Bilderdijk hierboven al is aangehaald. Nijhoff werd in 1817 bij koninklijk besluit aangesteld als provinciaal archivaris in Gelderland, de eerste in een dergelijke functie in het nog piepjonge koninkrijk. Vrijwel direct startte hij het werk aan wat een groots werk over de geschiedenis van Gelre zou worden. De *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland* verschenen tussen 1830 en 1876, in zes dikke delen, die chronologisch de tijd bestreken tussen de Slag bij Woeringen in 1288 en het begin

55 *Charterboek der hertogen van Gelderland en graaven van Zutphen, behelzende de handvesten, privilegien, vrijheden, voorrechten en octroyen als mede andere voornaame handelingen, verbonden en overeenkomsten derzelven*, 4 delen, ed. Pieter Bondam (Utrecht 1772-1809).

56 Wolfgang J. Mommsen (red.), *Leopold von Ranke und die moderne Geschichtswissenschaft* (Stuttgart 1988).

57 Zie bijvoorbeeld Bondam, *Charterboek*, 7-8: 'Dat in die vroegere Stukken onoverkomelyke zwaarigheden gevonden worden; dat zelfs onze Geldersche Historie, hoe zeer door de onvermoeide vlyt, en wel besneden pen van den geleerden Pontanus, en van anderen in een helder daglicht, en voortreffelyk beschreven, tot nogtoe geenszins op zulke onwrikbare gronden gevestigd, en op zo een vasten voet gesteld is, of dezelve kan, en moet, in verscheidene omstandigheden, voornamelyk in gebeurtenissen van vroegere tyden, uit die egte bronnen nog nader opgehelderd worden, zal niemand in twyfel trekken.'

van het bewind van hertog Willem I in 1538. Ook in deze studie was het beoogde eindpunt het jaar 1543, en net als zijn voorgangers Van Spaen en Bondam overleed Nijhoff voordat hij zijn werk kon voltooien. Opvallend is daarnaast het startpunt van zijn studie. Waar veel schrijvers over Gelre eerst in de humanistische traditie een beschouwing wijdden aan de Romeinse aanwezigheid aan de limes en aan de Germaanse geschiedenis van het rivierengebied, koos Nijhoff ervoor om te beginnen met het conflict tussen Gelre en Brabant, dat in 1288 in de Slag bij Woeringen zou culminereren. Over de periode daaraan voorafgaand merkte hij op dat die al voldoende was behandeld door Van Spaen.⁵⁸ Bovendien, zo betoogde hij in zijn inleiding, is het in de vroegste geschiedenis van het graafschap Gelre ‘moeijelijk, ja schier onmogelijk [...] met juistheid aan te wijzen, over welke bepaalde streek zich in dien tijd het gebied der graven uitstreckte, of welke bepaaldelijk de grenzen hunner bezittingen waren, bezittingen, die niet alleen, gelijk wij zagen, van geheel verschillenden oorsprong waren, maar daarenboven aanvankelijk geenszins een samenhangend geheel uitmaakten, gescheiden zijnde door tusschen beiden liggende keizerlijke hoven, door bezittingen van kerken en geestelijke gestichten, en door erfgoederen van edelen’.⁵⁹ Nijhoff zag in dat deze moeilijkheden aan het begin van de veertiende eeuw nog steeds bestonden. Van een geïntegreerd en samenhangend Gelders territorium was nog geenszins sprake, maar de afloop van het conflict met Brabant en diens bondgenoten had de territoriale verhoudingen tussen de verschillende machthebbers wel sterker in beeld gebracht. Impliciet beschouwde Nijhoff deze periode als het startpunt van de vorming van een steeds hechter geïntegreerd graafschap.

De *Gedenkwaardigheden* waren volgens Nijhoff bedoeld als een toevoeging aan ‘de uitbreiding der geschiedkundige wetenschappen’ en tegelijkertijd zouden zij bij moeten dragen aan de ‘de verhooging van den luister des Vaderlands’.⁶⁰ Hoewel Nijhoff van geboorte Arnhemmer was, beschouwde hij niet Gelderland, maar het Koninkrijk der Nederlanden als zijn vaderland. Expliciet schreef hij in de inleiding van zijn *Gedenkwaardigheden* dat het zijn oprechte overtuiging was dat de Gelderse geschiedenis een herkenbare plaats zou moeten krijgen binnen de geschiedenis van Nederland in het algemeen. Daarmee zette hij zich af tegen een te naar binnen gekeerde gewestelijke geschiedenis, maar tegelijkertijd eiste hij voor Gelre een zelfstandige plaats op in het vertoog over de vaderlandse geschiedenis – heel anders dus dan de gemarginaliseerde rol die alle gewesten buiten Holland kregen toebedeeld in het werk van Bilderdijk.

⁵⁸ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, deel I, nr. 1, aldaar de noot. De vroegste oorkonde die Nijhoff opnam stamt uit 1286.

⁵⁹ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, deel I, V.

⁶⁰ Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, deel I, VI.

Afb. 2 Portret van Isaac Anne Nijhoff door Johann Hendrik Hofmeister, ca. 1843-1863. Litho (Arnhem, Gelders Archief: inv.nr. 1551-819).

Nijhoff combineerde de benaderingen van zijn beide voorgangers.⁶¹ De Gedenkwaardigheden zijn zowel een bronnenpublicatie als een historisch verhaal. Ieder deel opent met een 'Inleiding' waarin hij zijn methodologische standpunten uiteenzet. Verder bestaat de inleiding uit een overzicht van de belangrijkste inzichten en interpretaties die Nijhoff heeft opgedaan op grond van de verzamelde bronnen uit het desbetreffende deel; de lengte van deze overzichten variëren van vrij beknopt tot zeer uitgebreid. Innovatief aan Nijhoffs beschouwingen was dat hij zich niet beperkte tot de politieke geschiedenis van het hertogdom, gericht op de hertogen, hoge adel en stedelijke elites. Hij besteedde namelijk ook, in bescheiden mate, aandacht aan thema's als handel, wetenschap, landschap en landbouw, voor zover die kunnen worden bestudeerd aan de hand van de oorkonden, charters en overige administratieve bronnen die Nijhoff in extenso publiceerde in de tweede sectie van ieder deel. Door zijn hybride werkwijze kan Nijhoff misschien het best worden

61 Zie over zijn werkwijze ook B. Verhoeven, P.J. Meij en W.J. Alberts, *Een Gelders geschiedschrijver: Mr. Isaac Anne Nijhoff, 1795-1863* (Den Haag 1964).

gekaracteriseerd als een tegen de moderne geschiedwetenschappen aanschurkende archivaris. Hij zag het als zijn opdracht om orde te scheppen in de chaos van alle administratieve bronnen die hij tegenkwam in zijn Provinciaal Archief te Arnhem, maar het ontbrak hem nog aan een uitgewerkte methodologie daartoe. Gedetailleerder werkwijzen om archieven te ontsluiten zouden ook pas in de tweede helft van de negentiende eeuw worden ontwikkeld. Nijhoffs werkwijze was daarom eenvoudig: hij ordende naar het principe van de chronologie van de bronnen. Dat was gezien de problematiek van de juiste datering van veel bronnen overigens al een flinke onderneming. Al werkend schiep Nijhoff een indrukwekkend omvangrijke bronnenverzameling, waarvan historici tot op de dag van vandaag dankbaar gebruik maken.

De keuze van Nijhoff voor 1543 als einddatum voor de *Gedenkwaardigheden* laat zien dat hij Van Spaens notie deelde dat de eigen, onafhankelijke geschiedenis van Gelderland daar eindigde, en dat vanaf dat jaar de Gelderse geschiedenis onderdeel was van een Nederlandse, nationale geschiedenis. Toch betoonde hij zich in zijn historische exposé geen onvoorwaardelijk ‘Gelders-nationalist’. Zijn oordeel over de belangrijkste gebeurtenissen en personen in de Gelderse geschiedenis was in het algemeen kritisch, afgewogen en niet noodzakelijkerwijze altijd pro-Gelders. Zijn karakterisering van hertog Karel van Egmond getuigt daarvan:

Men is gewoon zich het beeld van hertog Karel van Egmond als met zekeren stralenglans van grootheid voor te stellen. Ik kan niet ontkennen, dat, bij de nadere beschouwing zijner handelingen, die auréole voor mij veel van haren luister verloren heeft. Een indruk daarvan zullen mijne lezers op onderscheiden plaatsen bemerken, en daar mij de waarheid bovenal ter harte gaat, heb ik mij geenszins veroorloofd hun die onaangename gewaarwording te besparen. Als toonbeeld van vorstendeugd en menselijke grootheid kan ik hem niet beschouwen; wèl als werktuig in de hand der Voorzienigheid, om Gelderland te doen zijn wat het later geworden is, toen het zich aansloot aan de andere Nederlandsche gewesten om pal te staan in den vrijheidsoorlog tegen het overmagtige Spanje. Alzóó moge de waarheid gestaafd worden der uitspraak van den scherpzienden Van Spaen: ‘Deze vorst behoort tot het klein getal van diegenen, wier levensbeschrijving, afgetrokken van tijd, plaats en persoon, voor ieder mensch, voor ieder wijsgeer, hoogst gewichtig is’.⁶²

Besluit

De in dit artikel besproken auteurs spreiden een verscheidenheid tentoon aan perspectieven op de Gelderse geschiedenis, ingegeven door standplaats, politie-

62 Nijhoff, *Gedenkwaardigheden*, deel 6, VIII. Fruin viel Nijhoff volmondig bij in dit oordeel over Karel van Egmond; *Verspreide Geschriften* VII, 251.

ke overtuiging, historische visie en methodologische aanpak. Toch hebben zij een duidelijke overeenkomst: allen gebruikten de nationale eenheidsstaat als raamwerk voor hun bespiegelingen. Sommigen, zoals Bilderdijk, deden dat vol bravoure en volledig overtuigd van de wenselijkheid van een Nederlandse eenheidsstaat. Anderen legden de nadruk op de eigenheid van het hertogdom Gelre voor 1543, maar ook de grote Gelderse regionale geschiedschrijvers als Nijhoff betwistten de vanzelfsprekendheid van Gelderlands incorporatie in het Habsburgse landencomplex en de daaropvolgende 'vernederlandsing' van Gelderland niet fundamenteel. Geen van de Gelderse historici ging serieus in op mogelijke alternatieve historische ontwikkelingspaden voor Gelderland. De verbondenheid met Kleef, Gulik en Mark bijvoorbeeld, die op momenten tijdens de late middeleeuwen wel degelijk op dynastiek niveau zijn beslag had gekregen, werd door hen weinig genoemd. Zelfs W.A. van Spaen, die vanwege zijn bezit en familiebanden aan beide zijden van de grens in zekere zin als de belichaming van de Gelders-Kleefse verwantschap zou kunnen gelden, hield zich verre van een onderzoek naar dergelijke politieke verbandingen.

Het paradigma van de Nederlandse landsgrenzen was rond 1800 blijkbaar zo sterk, dat historici zich daar niet aan konden onttrekken. Dat zou gedurende de gehele negentiende eeuw zo blijven. In de tweede helft van die eeuw zou geschiedenis geleidelijk uitgroeien tot een zelfstandige academische discipline. Een van de gevolgen daarvan was dat geschiedschrijving zowel op landelijk als regionaal (en zelfs lokaal) niveau langzaam maar zeker geïnstitutionaliseerd raakte. Historische verenigingen werden opgericht, die eigen tijdschriften uitgaven en bronnenpublicaties initieerden. Een van de eerste daarvan was de Vereniging Gelre, die vanaf 1898 tot op de dag van vandaag de *Bijdragen en Mededelingen Gelre* uitgeeft.⁶³ De vereniging initieerde ook een publicatiereeks voor monografieën en bundels op het terrein van de Gelderse geschiedenis waarvan het eerste deel in 1901 verscheen: de *Werken van de Vereniging Gelre*.⁶⁴ De oprichting van deze platformen voor de studie van Gelre c.q. Gelderland leidde tot een intensivering van het historisch onderzoek: steeds meer verschillende deelonderwerpen werden aangeboord en ook op kwartiers- en lokaal niveau werd er steeds meer gepubliceerd, in lijn met de meer algemene ontwikkeling van de historische wetenschap in Nederland. Uitgangspunt was en bleef Gelre in zijn 'Nederlandse' vorm: opvallend weinig van de Werken Gelre en de artikelen in de Bijdragen en Mededelingen Gelre richten zich op onderzoek dat de grenzen met Kleef en Gulik overschrijdt.

Het Nederlandse raamwerk van de Gelderse geschiedschrijving werd pas vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw fundamenteel 'im Frage' gesteld, onder invloed van het gedachtegoed dat de Duitse 'Kulturraumforschung' al enige decen-

63 A.E.M. Janssen, 'Gelre in honderd delen : regionale geschiedbeoefening door middel van 'Bijdragen en mededelingen' in de periode 1898-2009', *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 100 (2009), 9-51.

64 Zie <http://www.vereniginggelre.nl/publicaties/werken.html>.

nia daarvoor had ontwikkeld.⁶⁵ De ‘*Kulturraumforscher*’ beschouwden nationale landsgrenzen juist als een weinig geschikt paradigma voor de bestudering van de middeleeuwen en vroegmoderne tijd en zetten zich af tegen de traditionele, sterk op politiek-militaire evenementen gerichte geschiedschrijving. In plaats daarvan bestudeerden zij onder meer migratiepatronen, taal- en dialectgebieden, ‘*Volkskultur*’ zoals die zijn uitdrukking vond in gewoontes en gebruiken, religieuze regio’s en economische zones; stuk voor stuk onderwerpen waarvoor territoriale grenzen niet van wezenlijk belang zijn, of sterker nog: die vrijwel per definitie grensoverschrijdend zijn. In de geschiedschrijving over Oost-Nederland en het westen van Duitsland waren Wybe Jappe Alberts en Franz Petri de belangrijkste voortrekkers in deze trend.⁶⁶ Uit de pen van laatstgenoemde vloeide het bekend geworden citaat dat ‘*im Spätmittelalter und der beginnenden Neuzeit der deutsche Niederrhein und die ostniederländische IJssel wirtschaftlich noch immer unlöslich zusammen [gehörten]*’ (in de Late Middeleeuwen en de Vroegmoderne Tijd de Duitse Nederrijn en de Oostnederlandse IJssel economisch nog steeds onlosmakelijk met elkaar verbonden waren).⁶⁷ Deze grondgedachte kwam terug in veel werk van Petri en Alberts, ook op niet-economisch gebied.⁶⁸

Het werk van de ‘*Kulturraumforscher*’ heeft invloed gehad, vooral onder historici die de Duits-Nederlandse grensregio’s onderzoeken. Een belangrijke stimulerende factor is daarbij de opkomst van de Europese Unie, die door middel van grote grensoverschrijdende projecten de betekenis van nationale grenzen tot zekere hoogte weer relativerde. De idee van een ‘*Europe of the Regions*’ kreeg vorm en dat heeft zijn weerslag gekregen in het historisch onderzoek. Ook Gelderland wordt de laatste decennia weer bestudeerd vanuit de idee dat het deel uitmaakte van diverse politieke, culturele, religieuze en economische regio’s en netwerken, waarvan de grenzen niet samenvallen met die van de moderne natiestaat – op zichzelf te beschouwen als een reactie op de dominantie van die natiestaat. Een in het oog springend eenentwintigste-eeuws voorbeeld komt uit de inleiding van de bundel *Gelre-Geldern-Gelderland*, die in 2001 werd uitgegeven naar aanleiding van de tentoonstelling ‘De Gouden Eeuw van Gelre’, die in verschillende musea in Duitsland en Nederland te zien was. De samenstellers van de bundel leggen een sterke

65 Een overzicht over de Westforschung biedt P. Schöttler, ‘Die historische “Westforschung” zwischen “Abwehrkampf” und territoriale Offensive’, in idem (red.), *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft: 1918-145* (Frankfurt a.M. 1997), 204-261 en de bijdragen in B. Henkes en A. Knotter (red.), *De Westforschung en Nederland*, Themanummer *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118-2 (2005).

66 Zie bijvoorbeeld de bundel met onderzoeksprogrammatische artikelen van Petri en Alberts, *Gemeinsame Probleme deutsch-niederländischer Landes- und Volksforschung* (Groningen 1962).

67 F. Petri, ‘Die Stellung der Sudersee- und IJsselstädte im flandrisch-hansischen Raum’, *Hansische Geschichtsblätter* 79 (1961), 43.

68 Over Petri, zie: Karl Ditt, ‘Franz Petri und die Geschichte der Niederlande. Vom germanischen Kulturraum zur Nation Europas’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005), 169-187. Zie hierover verder Job Weststrate, ‘Die Niederländische Geschichtsschreibung über die Hanse’, *Hansische Geschichtsblätter* 130 (2012), 175-209, met name 186-191.

nadruk op het grensoverschrijdende en culturen-verbindende perspectief van de Gelderse geschiedenis:

Dass die Niederrheinlande – also der Raum zwischen Köln und Utrecht, zwischen Maastricht und Deventer, der somit die zwischen Maas, Rhein, IJssel und Ruhr gelegene Herzogtümer Geldern und Kleve einschließt – im Mittelalter eine Städtelandschaft von einzigartiger Dichte und ein enormes Wirtschaftspotential aufwies, ist heute oft nur den Fachleuten bekannt. Ebenso, dass dieser Raum im Mittelalter eine Brückenfunktion zwischen der hoch stehenden romanischen Kultur Frankreichs und Burgunds und dem mittel- und ostdeutschen Raum besaß und noch im 17. und 18. Jahrhundert ein wichtiges Bindeglied zwischen den Niederlanden und Preußen war.⁶⁹

(Dat het Nederrijn-gebied – dat wil zeggen de regio tussen Keulen en Utrecht, tussen Maastricht en Deventer, die aldus de tussen Maas, Rijn, IJssel en Roer gelegen hertogdommen Gelre en Kleef omvat – in de Middeleeuwen konden bogen op een stedenlandschap met een unieke dichtheid en een enorm economisch potentieel, is tegenwoordig vaak alleen bij vakhistorici bekend. Dat geldt ook voor het feit dat dit gebied in de Middeleeuwen een brugfunctie bekleedde tussen de hoogstaande Romaanse cultuur van Frankrijk en Bourgondië enerzijds en de Midden- en Oost-Duitse regio en dat het nog tijdens de zeventiende en achttiende eeuw een belangrijke schakel tussen de Nederlanden en Pruisen vormde.)

Voor de intellectuelen uit de late achttiende en negentiende eeuw was een Europa met of zonder regio's geen levensvatbaar paradigma. Zij hielden zich bezig met de issues van hun eigen tijd. De nieuwbakken natiestaat was daarvan voor de Gelderse historiografie heel belangrijk, als positief of negatief ijkpunt. Een 'Gelders nationalist' droomde van een zelfstandig Gelre, maar hij wist wel degelijk hoe weinig realistisch dat was. De geschiedenis mocht Gelders zijn geweest, de toekomst was aan Nederland.

Summary

The establishment of the Kingdom of the Netherlands in 1813-1815 incited Dutch scholars in the ensuing decades to explore new national historical narratives. At the same time the interest in history on a regional level also surged. Consequently, the narrative of the Dutch nation had to be reconciled with that of the region. This contribution seeks to trace and explain the ways in which the history of the province of Gelderland was integrated into Dutch historiography during the first decades of the nineteenth century. It does so by analyzing how authors judged the

⁶⁹ Johannes Stinner en Karl-Heinz Tekath, 'Zum Geleit', in: Johannes Stinner en Karl-Heinz Tekath (red.), *Gelre, Geldern, Gelderland. Geschichte und Kultur des Herzogtums Geldern*. Teil 1: Aufsätze (Geldern 2001), 7.

incorporation of the independent duchy of Guelders into the Habsburg territorial complex in 1543, as it was accomplished by Charles V.

An influential yet controversial contribution was made by Willem Bilderdijk, whose *Geschiedenis des Vaderlands* was a national history completely centred on the province of Holland. He only mentioned Guelders as the weak adversary of Holland; in his view the conquest of the Duchy of Guelders by Charles V was inevitable and laudable. Bilderdijk met with criticism from other authors, such as Barthold Henrik Lulofs, who wrote a national history himself and dismissed Bilderdijks work as too Hollando-centric and subjective. The paradigm of the dominance of Holland and the consequent subserviency of the regions however, remained dominant in the narratives on national history.

Critique on Bilderdijk was also voiced by authors from Guelders, in particular Willem Anne van Spaen, Pieter Bondam and, a generation later, Isaac Anne Nijhoff. Elaborating on the work of their seventeenth century predecessors Pontanus and Van Slichtenhorst, they embedded their historical work firmly in the study of unpublished primary sources from Guelders. Thus they gave the former duchy its deserved place in the history of the Netherlands, even if they differed about the value that should be attached to historical events. For Bondam the year 1543 marked the end of proper Guelders' history. Nijhoff showed himself to be less of a Guelders 'nationalist': he explicitly stated that his work was meant to 'increase the lustre of the Fatherland', by which he meant The Netherlands.

Despite their differences, all authors held in common that they framed the history of Guelders in a Dutch national perspective. They all viewed the province as a part of the Netherlands and had no eye for alternatives, for instance those building on the close dynastical and economic ties between medieval Guelders and the neighbouring principalities of Cleves, Mark or Jülich. Such alternatives did not receive much attention until the second half of the twentieth century; for the authors in the decades after 1800 they were not a viable paradigm.

De binding met een regio is een belangrijk onderdeel van de identiteit van personen en groepen. Dat was in het verleden minstens zo belangrijk als tegenwoordig. In het historisch onderzoek worden regio's steeds meer beschouwd als dynamische sociale constructies. Het ontstaan en verschuiven van politieke grenzen had gevolgen voor de manier waarop regionale identiteiten werden gevormd en beleefd. Vooral in tijden van crisis stond de regio onder druk. Het tijdperk van de Franse Revolutie en de Napoleontische oorlogen was zo'n crisistijd. In deze bundel staat dat tijdvak centraal. De bijdragen richten zich op regio's aan de randen van Nederland, met een nadruk op het Gelders-Nederrijnse grensgebied. Ze behandelen uiteenlopende aspecten van identiteit en beeldvorming, van vroegmoderne kranten en historiografie als dragers van identiteit, tot aan de manier waarop individuen en groepen zich aanpasten.

De grootste aandacht gaat daarbij uit naar de wijze waarop bestuurlijke en sociale elites zich positioneerden.

De bundel sluit af met een bijdrage over de rol die regionale verbanden spelen bij partnerkeuze en huwelijksmigratie.

